

Jobst Ágnes

Szemle a keletnémet állambiztonság tényfeltárásának irányairól

2011 tavaszán új kézikönyv jelent meg az egykori NDK Állambiztonsági Minisztériumáról, amely a hírhedt szervezet történetét mindenfajta prekoncepciótól mentesen, a szikár tények tükrében mutatja be. A frissen megjelent kiadvány a forráskiadások és a monografikus igényű feldolgozások mellett az alapkutatások fontosságára, a tényszerű és a fogalmi alapvetés szintjén történő feltárás jelentőségére hívja fel a figyelmet.

Az egykori Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Minisztériumának iratait felügyelő Szövetségi Megbízotti Hivatal által *Anatomie der Staatssicherheit. Geschichte, Struktur, Methoden* (Az állambiztonság anatómiája – történelem, szervezet, módszerek) címmel közreadott sorozatban az elmúlt tizenöt év során húsznál több szervezettörténeti, archontológiai és az egyes operatív eszközöket ismertető kiadvány látott napvilágot. Az alábbi szemle a sorozat keretében megjelent három faktografikus jellegű kézikönyv bemutatására tesz kísérletet, amelyek a szocialista állambiztonság témájában folytatott alapkutatások különféle módjait, a nyelvi, a fogalmi és a személyek szerinti feltárás lehetőségeit reprezentálják.

Wer war wer im Ministerium für Staatssicherheit. Kurzbiographien des MfS-Leitungspersonals 1950 bis 1989
(Hrsg. Jens Gieseke.) Berlin, BStU, 1995. 83 p. /MfS-Handbuch, Teil V/4./

A Stasi-vezetők állambiztonsági karrierútját bemutató összeállítás első kiadása öt évvel az – első vezetője után „Gauck-hivatalnak” is nevezett – intézmény megalakulását követően látott napvilágot. A fent bemutatott sorozat tagjaként megjelent, „Ki kicsoda” jellegű összeállítás az egykori Stasi-vezetők biográfiai adatait tartalmazza. Az életutak bemutatása értelemeszerűen az Állambiztonsági Minisztériumban eltöltött időszakra összpontosít. A szakmai előmenetelen belül a beosztásra helyezi a hangsúlyt, míg az életkorral és a testületnél eltöltött évek sorával automatikusan emelkedő rangfokokozatok tekintetében csupán az elért legmagasabb rendfokozatot közli, amely rendszerint az 1989-es év adataival esik egybe. Kivételt képeznek ez alól természetesen a lefokozások, amelyekre jelentőségük folytán külön kitérnek. Mivel a rendszer a megbízható alattvalók érdemeit találékony sokoldalúsággal honorálta, a kötet szerkesztői nem sorolták fel az állambiztonsági vezetők részére adományozott számtalan jutalmat sem, kizárólag a legmagasabb szintű állami kitüntetések, mint például a Karl Marx Érdemrend, a Hazáért Szolgálati Érdemrend, valamint a Népek Barátságáért Csillag arany fokozatának említésére szorítkoztak. A rangfokokozatok és a kitüntetések részletes felsorolásának mellőzését a kötet szerkesztői azzal indokolták, hogy ezen nagyszámú járulékos adat feltüntetése az életrajzokat áttekinthetlenné tette volna, ráadásul az állambiztonsági karriert egyébként is a hierarchikus rendben való feljebb lépés jelezte. A magyar állambiztonsági archontológiával szemben, amely az alacsonyabb beosztások mellett az elért rangfokokozatokat és továbbképzéseket is kronologikusan közli, a német kötet szerkesztői a szervezetben betöltött funkciókat rendszerint az osztályvezető-helyettesi szinttől kezdve dokumentálják, míg a tanfolyamokra és beiskolázásokra csupán a fél évnél hosszabb ideig tartó tanulmányok esetében térnek ki.¹ A szolgálati egységnél betöltött feladatokra néhány tömör tárgyszóval utalnak, ami a felületes szemlélő számára talán kevésbé informatív megoldásnak tűnhet, ám a sorozatnak az egyes szolgálati egységeket tárgyaló kötetei a tényleges működésre vonatkozóan bőséges tudnivalókkal szolgálnak.

A szakmai életrajzok elsődlegesen a személyi akták, valamint a központi kartonozóban található kartotékok feldolgozásán alapulnak. Az életút minél teljesebb bemutatása érdekében a kötet szerkesztői az életrajzokat bizonyos esetekben a Német Szocialista Egységpárt dokumentumainak, valamint a különböző fegyveres testületek irattáraiban található iratoknak az adataival egészítették ki. A szócikkeket az egyes személyekről rendelkezésre álló életrajzi és önéletrajzi publikációk felsorolása zárja. A kötetet a biográfiákban található rövidítések feloldását tartalmazó jegyzék teszi teljessé. Az életrajzi adattár a szervezet honlapján elektronikus formátumban is hozzáférhető.²

Das Wörterbuch der Staatssicherheit. Definitionen zur „politisch-operativen Arbeit“

(Hrsg. Siegfried Suckut.) Berlin, Ch. Links Verlag, 2001. 469 p. /Analysen und Dokumente – Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, Bd. 5./

Az ezredfordulón kiadott reprint szótár több szempontból is figyelemre méltó vállalkozás. A német nyelvű szakszótár egykoron két kiadást ért meg. Az Állambiztonsági Minisztérium potsdami székhelyű jogi főiskoláján összeállított kiadvány első ízben 1970-ben, a második átdolgozott és bővített kiadás pedig 1985-ben látott napvilágot, míg a harmadik kiadás megjelentetését 1990-re, az Állambiztonsági Minisztérium létrehozásának 40. évfordulójára tervezték. Az összeállítás fontosságát jelzi, hogy az első kiadáshoz maga Erich Mielke állambiztonsági miniszter írta az előszót, amelyben a szótárbeli fogalmak egységes használatát az állambiztonsági munka minden területén normatív módon írta elő. Mindez arra utal, hogy az állambiztonsági munka hétköznappjaival kapcsolatos fogalmakat és kifejezéseket nem pusztán a leírás szándékával vették számba és értelmezték, vagyis a vállalkozás célja nem csupán egy állambiztonsági értelmező szótár megalkotása volt, hanem egyben az állambiztonsági szaknyelv használatának szabályozására is törekedtek. Úgy tűnik tehát, hogy az első évtizedek gyakorlati jellegű tevékenységét követően előtérbe került az állambiztonsági tevékenység elméleti szintre helyezésének kérdése, amelyhez az első lépcsőfokot a gyakran használt fogalmak tisztázása és a terminus technicusok jelentésének rögzítése, vagyis az egységes szaknyelv kidolgozása képezte. A fentebb hivatkozott előszóban egyébként maga Mielke is olyan tudományos alapvetésnek nevezte az elkészült munkát, ami az operatív erők és eszközök addigi bevetésének, a „csekista munkafolyamat” szervezésének tapasztalatai nyomán kristályosodott ki, ennél fogva a későbbiekben az ellenség „teljes erővel történő feldolgozásának” értékes segédeszközzé válhat. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy az állambiztonsági szakszótár összeállításának szándéka nemcsak a keletnémet biztonsági szervezeteknél fogalmazódott meg, a keleti blokk más országaiban is törekedtek az állambiztonsági szaknyelv egységesítésére.

A hírszerző és kémelhárító szolgálattal kapcsolatos szótárak összeállítása és a „szakma” számára történő közreadása a Szovjetunióban szintén az 1970-es években indult meg. A hírszerzés szótárát a Szovjetunió Minisztertanácsának alárendeltségébe tartozó KGB I. sz. Főcsoportfőnökség Vörös Lobogóról elnevezett intézete állította össze, míg a kémelhárításé a KGB Dzerzsinszkij Intézetéhez kapcsolódik, vagyis a két, egymást szorosan feltételező szakterület szókészletét külön-külön gyűjtötték. A szakszavak definícióján túl itt is fontos szerepet játszott a szabályozás és a normaadás igénye; a terminológia előírás szerinti használata később a KGB valamennyi szervezeti egysége számára kötelező érvényű volt.³ A magyar állambiztonsági szervek gyakorlatában is helyet kapott egy hasonló szótár összeállításának szándéka, amelynek megalkotására egy évtizeddel később 1980-ban, kiegészítésére pedig 1985-ben került sor.⁴

A német szótárra visszatérve: a csekély példányszámban kinyomtatott munka szigorúan titkos jellege folytán széles publikumra nem számíthatott, a szakma terminus technicusainak meghatározásával elsősorban az állomány tagjainak kiképzését szolgálta. A reprint kötet szerkesztői a reflexióról lemondva, vagyis az újraértelmezés csábító kísértésének ellenállva eredeti formájában adták közre a szöveget,⁵ szemben az angol

földön kiadott KGB lexikkal, amely kétnyelvű szakszótár jellegéből adódóan a szócikkek lefordítására és egyben az angolszász olvasóközönség számára való értelmezésére vállalkozott.⁶ Mindezek után joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon mi értelme volt a német nyelvű szakszótár eredeti formában történő újbóli közreadásának. A feltett kérdésre válaszolva: a mai olvasó számára ezen szótárak értéke egyfelől abban rejlik, hogy a frazeológia megismerése által bepillantást nyer a szocialista típusú állambiztonsági szolgálatok munkamódszereibe, mentalitásába, nem utolsósorban a hidegháború logikája által determinált ellenségképébe. Mindezt olyan autentikus és átfogó módon teszi, amelyre valószínűleg egyetlen más típusú dokumentum sem lenne képes. A terminológia közreadásával ugyanakkor a korszakkal foglalkozó társadalomtudományi kutatások számára is felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak.

Das MfS-Lexikon. Begriffe, Personen und Strukturen der Staatssicherheit der DDR

(Hrsg. Im Auftrag der Abteilung Bildung und Forschung der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik von Roger Engelmann, Bernd Florath et al.) Berlin, Ch. Links Verlag, 2011. 400 p.

Amint a 2011 márciusában megjelent kötet bevezető sorai megállapítják, a Stasira vonatkozó alapos ismeretek nélkül gyakorlatilag a keletnémet államalakulat működése és sajátosságai sem érthetőek meg, hiszen a Német Egységpárt hatalmi koncentrációját minden területen a titkosrendőrség biztosította. Láthatatlan jelenlétével a Német Demokratikus Köztársaság legbefolyásosabb intézményének számított, amelynek létezése közismert volt, ám szervezetéről és működéséről strukturált ismeretekkel az átlagpolgárok nem rendelkezhetek. Az iratok feldolgozása és hozzáférhetőségének biztosítása mellett ezért az Állambiztonsági Minisztérium felépítésének, működésének és módszereinek a széles körű nyilvánossággal való megismertetése is az iratokat felügyelő Szövetségi Megbízotti Hivatal elsődleges fontossággal bíró feladatai közé tartozik. Mivel egy ilyen nagyszabású és átfogó projekt megvalósításához szükséges ismeretek a rendszerváltást követően még hiányoztak, a jelen sorozat korábbi kötetei az egyes részterületeket vették számba és dolgozták fel. Csak a két évtizeden át folytatott alapkutatásokat követően állt össze egy olyan megbízható szintű tudásanyag, amelynek összegzésére és rendszerezésére az újonnan megjelent lexikon vállalkozott.

A betűrendes elrendezésű címszavak három fő típusa különböztethető meg. A hosszabb, enciklopédikus jellegű szócikkek az Állambiztonsági Minisztériummal kapcsolatos alapvető tudnivalókat az NDK politikatörténetének tágabb kontextusában adják közre, míg a szervezeti egységekről és az operatív módszerekről tömör szócikkek informálnak. A címszavak harmadik típusa életrajzi jellegű, és a Stasi magasabb vezetőinek, valamint a minisztérium mellett működő állambiztonsági kollégium tagjainak életútját ismerteti.

Az alfabetikus elrendezésű – és a kereszthivatkozások folytán könnyen kezelhető – lexikont jól megválasztott szervezeti diagramok zárják, amelyek az Állambiztonsági Minisztérium szervezeti felépítését mutatják be, valamint működtetésének anyagi hátterét szemléltetik. A Stasi nyelvhasználatában is közkedvelt rövidítések feloldása szintén a függelékben kapott helyet. Jóllehet lexikon esetében némileg szokatlan megoldásnak számít, hogy a szócikkekről külön mutató készüljön, azonban az említett mutató éppen a kereszthivatkozásokra való utalások folytán hasznos segítséggel szolgál az eligazodásban.

Külön említést érdemel még a szócikkek nyelvhasználata. Míg a korábban tárgyalt állambiztonsági szakszótár a Stasi terminológiájával és az ezen szakkifejezések mögött rejlő entitásokkal ismertetett meg bennünket, a lexikon összeállítói már megkerülhetetlennek érezték a metanyelv használatát, vagyis a források által használt nyelvtől való tudatos elszakadást. A tudományos megismerés szempontjából feltétlenül szükséges ugyanis, hogy a vizsgált témáról saját szavainkkal tudjunk szólni. Mivel a politikai rendőrség szervezetei által kifejlesztett szaknyelvek az elnyomó szervezet

logikájának mintáit, gondolati lenyomatait hordozzák, a tudományos feldolgozás szempontrendszerének beiktatásával párhuzamosan a nyelvileg is adekvát módon megnyilvánuló távolságtartás és rálátás szintén fontos szerepet kap. A lexikont összeállító hatfős munkacsoport tagjai, akik valamennyien a téma jeles kutatói, ennek az elvárásnak is kiválóan megfeleltek. A lassan tíz évvel ezelőtt megjelent hasonló témájú, szovjet tárgyú lexikkal összevetve megállapítható: a címében lexikont ígérő, ám a szócikkeiben szótárt megvalósító *KGB lexikon* sommás magyarázataival, a szervezeti és életrajzi adatok hiányával szemben a Stasi-lexikon átgondolt koncepcióval bíró, egységes szerkezeten alapuló megoldásai valóban értékes segítséget nyújtanak a témában folytatott kutatások számára.⁷

A sikeres vállalkozás érdemeiből mit sem von le, hogy a lexikont lapozgató magyar olvasó némi csalódást érezhet, amikor a szocialista állambiztonsági együttműködést tárgyaló négyoldalas szócikken belül csekély magyar vonatkozású adatot sikerül fellelnie. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a két ország között fennállott „testvéri segítségnyújtás” arányaiban mást jelentett a kooperációban részt vevő partnerek számára. Míg a magyar fél részére a nemzetközi együttműködés jelentős szeletét a keletnémet társszervek igényeinek kiszolgálása adta, addig a keletnémet titkosszolgálat a szocialista tábor és a fejlődő országok számos tagjával hihetetlenül széles körű kapcsolatrendszerrel ápolta. Az e területen folytatott magyar és keletnémet állambiztonsági együttműködés egyik fennmaradt emléke éppen egy e témába vágó könyvészeti munka, nevezetesen a magyar Belügyminisztérium egyik munkatársa által az 1980-as évek közepén összeállított magyar–német, német–magyar állambiztonsági szakszótár volt.⁸ A Stasi-lexikonról eddig elmondottakat összegezve: a kiadvány szerkezete logikus és jól áttekinthető, ami a kötet használatát nagyban megkönnyíti. A lexikont jól megválasztott, sokrétű fotóanyag színesíti, a szócikkekben felhalmozott tudnivalók pedig páratlan ismeretanyaggal szolgálnak az elnyomó apparátus alapos megismeréséhez.

- ¹ A magyar állambiztonsági szervezet archontológiája az alábbi címen érhető el a világhálón: <http://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:4:86334829874557::NO:4::>
- ²http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_712118/DE/MfS-DDR-Geschichte/Hintergruende-zur-staatssicherheit/wer-war-wer/wer-war-wer-u-z/wer-war-wer-u-z_inhalt.html_nnn=true
- ³ Mitrohin, 2004: 16.
- ⁴ Gergely, 1980; 1985.
- ⁵ A Stasi nyelvhasználatának kritikai leírására és elemzésére Christian Bergmann vállalkozott. Bergmann, 1999.
- ⁶ Mitrohin, 2002.
- ⁷ A KGB lexikon felépítésére vonatkozóan bővebben Jobst, 2002: 571–575.
- ⁸ Vass, 1985.

Hivatkozott irodalom

Bergmann, 1999

Bergmann, Christian: *Die Sprache der Stasi. Ein Beitrag zur Sprachkritik*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

Jobst, 2002

Jobst Ágnes: KGB-Lexikon. *Múltunk*, 3–4. sz.

Mitrohin, 2002

KGB Lexicon. The Soviet Intelligence Officer's Handbook. Ed. Vaszily Mitrohin. London, Frank Cass Publishers.

Mitrohin, 2004

Mitrohin, Vaszilij: *KGB lexikon. A szovjet titkosszolgálat kézikönyve*. Budapest, Alexandra Kiadó.

Gergely, 1980

Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó.

Gergely, 1985

Kiegészítések és változtatások az Állambiztonsági Értelmező Kéziszótárhoz. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó.
http://www.abtl.hu/html/hu/_12_2_kez_szotar.html

Vass, 1985

Vass Kálmánné: *Magyar-német, német-magyar szakszótár*. Budapest, III/I. Csoportfőnökség Személyügyi és Kiképző Osztálya.